"5–7-SINFLARDA ONA TILI DARSLARIDA SHAXS-SON VA EGALIK QO'SHIMCHALARINI O'QITISH METODIKASI"

Oltinboyeva Dilyora Lazizbek qizi

Farg'ona viloyati Farg'ona tumani

1-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi

ORCID:

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada 5–7-sinflarda ona tili darslarida shaxs-son va egalik qo'shimchalarini o'qitishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Ikki turdagi qo'shimchalarning shakliy o'xshashligi tufayli o'quvchilar yo'l qo'yadigan xatolar tahlil qilingan, ularni bartaraf etishda interfaol metodlar va qiyoslashga asoslangan topshiriqlar tizimining ahamiyati ko'rsatilgan. Shuningdek, mavzuni sinflar kesimida izchil o'qitish ketma-ketligi tavsiflangan. Tadqiqot natijalari ona tili o'qitish sifatini oshirishga doir amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini berdi.

Kalit so'zlar: ona tili, shaxs-son qo'shimchalari, egalik qo'shimchalari, o'qitish metodikasi, interfaol metodlar, kompetensiya, grammatik xatolar, nutq madaniyati.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассмотрены теоретические и практические основы методики изучения личных (сказуемостных) и притяжательных аффиксов на уроках родного языка в 5–7 классах. Проанализированы типичные ошибки учащихся, вызванные внешним сходством этих аффиксов, обоснована роль интерактивных методов и системы заданий на сопоставление. Описана последовательность изучения темы по классам. По результатам исследования предложены практические рекомендации по повышению качества преподавания родного языка.

Ключевые слова: родной язык, личные аффиксы, притяжательные аффиксы, методика преподавания, интерактивные методы, компетентность, грамматические ошибки, культура речи.

ABSTRACT

This article examines the theoretical and practical foundations of teaching personal (predicative) and possessive suffixes in native language lessons in grades 5–7. It analyzes common student errors caused by the formal similarity of these suffixes and substantiates the role of interactive methods and comparison-based tasks. The sequence of teaching the topic across grades is described. Based on the research findings, practical recommendations are proposed to improve the quality of native language teaching.

Keywords: native language, personal suffixes, possessive suffixes, teaching methodology, interactive methods, competence, grammatical errors, speech culture.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimini takomillashtirish, o'quvchilarning nutq madaniyatini yuksaltirish va ularda til birliklaridan to'g'ri foydalanish ko'nikmasini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ona tili fani o'quvchining fikrlash, muloqot qilish va o'z fikrini yozma hamda og'zaki shaklda aniq bayon etish qobiliyatini rivojlantiradigan asosiy fanlardan biridir.[1,2]

O'zbek tili agglyutinativ tillar qatoriga kiradi, unda so'z shakllari asosan qo'shimchalar yordamida hosil bo'ladi. Shu bois qo'shimchalarni to'g'ri tanlash va qo'llash savodli yozuv hamda ravon nutqning muhim shartidir. Ayniqsa, shaxs-son va egalik qo'shimchalari o'quvchilar uchun qiyinchilik tug'diradigan mavzular sirasiga kiradi. Buning sababi shuki, ikkala turdagi qo'shimcha ham shaxs va sonni ifodalaydi, ba'zi hollarda tovush jihatidan bir-biriga yaqin ko'rinadi, ammo ularning vazifasi butunlay boshqacha.[3,5]

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar "kitobim" va "kitobman", "o'qituvchisi" va "o'qituvchisiz" kabi shakllarni aralashtirib yuboradi. Natijada nutqda ham, yozuvda ham

mazmuniy va grammatik xatolar paydo bo'ladi. So'nggi yillarda ona tili ta'limida kompetensiyaviy yondashuv asosida darslarni tashkil etish, interfaol metodlardan foydalanish hamda o'quvchining nutqiy faoliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bunday yondashuv o'quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi va nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi.[4,6]

Mazkur maqolaning maqsadi 5–7-sinflarda shaxs-son va egalik qo'shimchalarini o'qitishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish, ularni sinflar kesimida tizimlashtirish hamda samarali metodik yo'llarni ilmiy asosda tavsiflashdan iborat. Tadqiqot davomida ikki turdagi qo'shimchani farqlashga o'rgatishning interfaol usullari tahlil qilinib, ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.[7,8]

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

O'zbek tilshunosligida shaxs-son va egalik qo'shimchalarining mohiyati, vazifasi va qo'llanish xususiyatlari ko'plab tadqiqotlarda o'rganilgan. Nazariy grammatikaga bag'ishlangan ishlarda egalik qo'shimchalari otlarning grammatik shakllaridan biri sifatida talqin qilinib, predmetning shaxsga yoki narsaga tegishliligini bildirishi ta'kidlanadi. Shaxs-son (kesimlik) qo'shimchalari esa gapda kesimning ega bilan shaxs va son jihatdan moslashuvini ta'minlovchi vosita sifatida tavsiflanadi.[4,5]

Metodik adabiyotlarda grammatik mavzularni o'qitishda o'quvchining yosh xususiyatlari, bilish faoliyati va tayyorgarlik darajasini hisobga olish zarurligi ko'rsatilgan. Mahalliy pedagog olimlarning fikricha, ta'lim jarayonida interfaol metodlar, didaktik o'yinlar va ko'rgazmali vositalardan foydalanish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va bilimlarning puxta o'zlashtirilishiga xizmat qiladi.[6,7]

Xorijiy tadqiqotlarda esa o'quvchini bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil izlovchi va kashf etuvchi shaxsga aylantirish g'oyasi ilgari surilgan. Xususan, L.S.Vigotskiyning ta'limotida o'quvchining yaqin rivojlanish zonasiga mos topshiriqlar berish va bilimni hamkorlikda o'zlashtirish muhimligi asoslab berilgan.[8,9]

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, shaxs-son va egalik qo'shimchalari nazariy jihatdan yetarlicha o'rganilgan. Biroq ularni 5–7-sinflar kesimida izchil, bir-birini to'ldiruvchi tarzda o'qitish, qiyoslash asosida farqlashga o'rgatish metodikasi hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Mazkur maqolada aynan shu masalaga e'tibor qaratilib, mavzuni o'qitishning metodik yondashuvlari ilmiy va amaliy nuqtai nazardan asoslab beriladi.[10]

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda 5–7-sinflarda shaxs-son va egalik qo'shimchalarini o'qitish metodikasining samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash hamda uni takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlash maqsadida pedagogik tadqiqotlarning zamonaviy metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Nazariy va amaliy yondashuvlar o'zaro uyg'unlashtirilib, olingan natijalarning ishonchliligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratildi.[2]

Tadqiqotning nazariy asosini o'zbek tilshunosligi, ona tili o'qitish metodikasi, pedagogika va ta'lim texnologiyalariga oid ilmiy adabiyotlar, shuningdek, davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi tashkil etdi. Mavzuga doir manbalar qiyosiy tahlil qilinib, mavjud metodik yondashuvlarning afzallik va kamchiliklari aniqlandi.[3,10]

Tadqiqot davomida pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, o'quvchilarning yozma ishlarini tahlil qilish va amaliy tajribalarni o'rganish metodlaridan foydalanildi. Kuzatuv jarayonida 5, 6 va 7-sinf o'quvchilarining diktant, mustaqil ish va og'zaki javoblarida uchraydigan xatolar turkumlarga ajratildi, xatolar sabablari aniqlandi hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan topshiriqlar tizimi ishlab chiqildi.[5,6]

Interfaol metodlardan "Aqliy hujum", "Klaster", "Venn diagrammasi", "T-jadval", "Insert", "BBB" va "Zinama-zina" usullarining samaradorligi qiyosiy jihatdan baholandi. Tadqiqot kompetensiyaviy yondashuv tamoyillariga tayangan holda ishlab chiqildi. Bunda o'quvchining qoidani yodlashi emas, balki uni nutqiy vaziyatda to'g'ri qo'llay olishi asosiy mezon sifatida belgilandi.[7,8]

Tahlil va natijalar

Egalik qo'shimchalari otga qo'shilib, uning kimga yoki nimaga tegishli ekanini bildiradi va "kimning? nimaning?" so'roqlariga javob bo'ladi. Masalan, "mening kitobim", "sening kitobing", "uning kitobi" birikmalaridagi qo'shimchalar egalikni ifodalaydi. Shaxs-son qo'shimchalari esa kesimga qo'shilib, ega bilan shaxs va son jihatdan moslashuvni ta'minlaydi: "men talabaman", "sen talabasan", "biz talabamiz", "siz talabasiz". Ko'rinib turibdiki, ikkala turdagi qo'shimcha ham shaxs va sonni bildiradi, lekin birinchisi otning tegishliligini, ikkinchisi gapning kesimlik vazifasini ifodalaydi.[4,5]

Kuzatuvlar o'quvchilar bu mavzuda bir necha turdagi xatolarga yo'l qo'yishini ko'rsatdi. Birinchidan, egalik qo'shimchasi o'rniga shaxs-son qo'shimchasi qo'llanadi ("mening kitobman" o'rniga "mening kitobim" deyish kerak). Ikkinchidan, unli bilan tugagan so'zlarda egalik qo'shimchasining shakli adashtiriladi ("maktabim", "onasi" o'rniga noto'g'ri shakllar yoziladi). Uchinchidan, 2-shaxs ko'plik shakllari ("kitobingiz" va "talabasiz") aralashtiriladi. To'rtinchidan, qo'shimcha qo'shilganda yuz beradigan tovush o'zgarishi e'tiborga olinmaydi ("o'g'il – o'g'lim", "burun – burnim" o'rniga "o'gilim", "burunim" deb yoziladi). Beshinchidan, hurmat ma'nosidagi "siz" olmoshiga kesimning moslashuvi noto'g'ri qo'llanadi ("Siz o'qituvchisiz" deb yozish kerak).[3,6]

5-sinfda asosiy maqsad qo'shimchalar haqida dastlabki tushuncha berish va ularning vazifasini anglatishdir. O'quvchilar egalik qo'shimchalarini ot turkumi bilan bog'liq holda o'rganadi. Bu bosqichda ko'rgazmali vositalar, rasmli kartochkalar va didaktik o'yinlar samarali natija beradi. Masalan, "Bu kimning narsasi?" o'yinida o'quvchilar sumka, daftar, qalam kabi buyumlarni ko'rsatib, "mening daftarim", "sening qalaming", "uning sumkasi" jumlalarini tuzadi. Bunday yondashuv mavzuni mavhum qoidadan ko'ra hayotiy tajriba orqali anglashga yordam beradi.[6,7]

6-sinfda egalik qo'shimchalari kengroq o'rganiladi: unli va undosh bilan tugagan so'zlarda qo'shimcha shaklining o'zgarishi, tovush tushishi va almashinuvi hodisalari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, shaxs-son qo'shimchalari bilan dastlabki tanishuv boshlanadi. O'quvchilar "Men o'quvchiman", "Sen o'quvchisan" kabi jumlalarni egalikli "mening

o'quvchim" birikmasi bilan qiyoslaydi. Bu bosqichda "Venn diagrammasi" va "T-jadval" metodlari qo'l keladi. Venn diagrammasining chap qismiga egalik, o'ng qismiga shaxs-son qo'shimchalarining xususiyatlari, kesishgan qismiga esa ularning umumiy jihati (shaxs va sonni bildirishi) yoziladi. Natijada o'quvchi o'xshashlik va farqni ko'rib, ularni ongli ravishda ajratishni o'rganadi.[7,8]

7-sinfda yetakchi maqsad bilimlarni tizimlashtirish va ularni nutqda mustahkamlashdir. O'quvchilar matn bilan ishlaydi: matndan egalik va shaxs-son qo'shimchali so'zlarni topadi, farqlaydi, xatolarni tuzatadi va o'zi matn tuzadi. Bu bosqichda "Keys-stadi", tahririy mashqlar va mini-loyihalar samaradorligi yuqori bo'ladi. Masalan, o'quvchilarga ataylab xato qo'shimchalar bilan yozilgan matn beriladi, ular uni tahrir qiladi va xatolar sababini izohlaydi. Bunday topshiriqlar o'quvchida o'z nutqini nazorat qilish ko'nikmasini shakllantiradi.[3,9]

Interfaol metodlar mavzuni o'zlashtirishda alohida o'rin tutadi. "T-jadval" metodida bir tomonga "mening o'qituvchim", ikkinchi tomonga "men o'qituvchiman" kabi shakllar yozilib, ularning vazifasi solishtiriladi. "Insert" metodi o'quvchilarga matnni o'qib, ma'lum bo'lgan, yangi va tushunarsiz joylarni belgilash orqali bilimdagi bo'shliqlarni aniqlash imkonini beradi. "Zinama-zina" metodida topshiriqlar oddiydan murakkabga qarab beriladi: avval qo'shimchani topish, keyin to'g'ri shaklni tanlash, so'ng gap va matn tuzish talab etiladi. Bu har bir o'quvchiga o'z darajasida muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi. "Kim tezroq?", "Xatoni top" kabi didaktik o'yinlar esa grammatik mashqlarni qiziqarli faoliyatga aylantiradi.[7,8]

Kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, qiyoslashga asoslangan va interfaol metodlar uyg'unlashtirilgan darslarda o'quvchilar ikki turdagi qo'shimchani farqlashda ancha ishonchli bo'ladi. An'anaviy usulda qoidani yodlash bilan cheklangan darslarda esa o'xshash shakllarni aralashtirish holatlari ko'proq uchraydi. Ayniqsa, jadval va diagrammalar bilan ishlash hamda o'z xatosini tahrir qilish topshiriqlari bilimning mustahkam o'zlashtirilishiga xizmat qildi. Shuningdek, o'zini tanishtirish, oila a'zolari

haqida hikoya qilish, do'stini tavsiflash kabi nutqiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar o'quvchilarning qo'shimchalarni amaliy qo'llash malakasini oshirdi.[3,7,8]

Xulosa va takliflar

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida shaxs-son va egalik qo'shimchalarini o'qitishdagi asosiy qiyinchilik ularning shakliy yaqinligi va vazifaviy farqini anglay olmaslik bilan bog'liqligi aniqlandi. Bu muammoni hal etishda qoidani yodlatish emas, balki qiyoslash, tahlil qilish va nutqda qo'llash orqali bilim hosil qilish yo'li samaraliroqdir. 5-sinfda egalik haqida dastlabki tasavvur berish, 6-sinfda uni chuqurlashtirib shaxs-son qo'shimchalari bilan tanishtirish, 7-sinfda esa bilimlarni tizimlashtirib, matn ustida ishlash orqali mustahkamlash izchil metodik tizimni tashkil etadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- ikki turdagi qo'shimchalarni doimo qiyoslash asosida, jadval va diagrammalar yordamida o'rgatish;
- darslarda didaktik o'yinlar, "Venn diagrammasi", "T-jadval", "Insert", "Zinama-zina" kabi interfaol metodlardan muntazam foydalanish;
- tovush tushishi va almashinuvi bilan bog'liq mashqlar sonini ko'paytirish;
- o'quvchilarning o'z xatolarini topib, tahrir qilishiga qaratilgan topshiriqlarni joriy etish;
- grammatik bilimlarni nutqiy vaziyatlar va matn bilan ishlash orqali mustahkamlash;
- o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olib, differensial topshiriqlar tayyorlash.

Xulosa qilib aytganda, mazkur mavzuni tizimli, sinflararo izchillikka asoslangan holda o'qitish o'quvchilarning savodxonligini oshirishga, nutq madaniyatini yuksaltirishga va ona tiliga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. – Toshkent, 2022.

2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr). – Toshkent, 2020.

3. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va ona tili fanidan o'quv dasturi. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2017.

4. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.

5. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006.

6. Ona tili o'qitish metodikasi: o'quv-metodik qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya.

7. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Nihol, 2013.

8. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Moliya, 2006.

9. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.

10. Ona tili darsliklari (5, 6, 7-sinflar). – Toshkent: Respublika ta'lim markazi.